

Martina Potisk

TVORJENKE – JEZIKOVNODIDAKTIČNI IZZIV

- ▾ Prispevek predstavlja izhodišča in učne pripomočke za poučevanje in približanje tvorjenk dijakom, udeležencem tako srednješolskih poklicnih kot gimnazijskih programov. Prikazane strategije poučevanja je mogoče v praksi uporabiti za strnjeno podajanje nove snovi ali ločeno in zgolj z namenom popestritve učnega procesa.

Uvod

Pri načrtovanju in izvajanju učnih ur, ki zajemajo sorazmerno težko in – resnici na ljubo – dijakom tudi pretežno nezanimivo snov, je ključnega pomena dobra in učinkovita organizacija učnega procesa, ki v končnem smislu prinaša zelene rezultate, izmed katerih je glavni cilj, da dijaki na ustvarjanje novih besed ne gledajo več z nezanimanjem, temveč se pričnejo zavedati moči in gibljivosti materinščine.

Skrajno odklonilen odnos do tovrstne snovi, ki ga gojijo šolarji, je nedvomno tudi posledica nerazumevanja in nezmožnosti sledenja učiteljevi razlagi, ki prav lahko – zaradi narave podajajoče snovi – postane nekoliko preveč enolična in suhoparna. Učna oblika se prevesi v izrazito frontalno in tako učitelj izgubi še poslednji stik z dijaki. Prav zato je potrebno učni proces popestriti z zanimivimi nalogami, ki dijakom omogočajo aktivno vključevanje v ure srečevanja s tvorjenkami.

V nadaljevanju so prikazani primeri nekaterih učnih oblik in strategij uvajanja novih pojmov v povezavi z utrjevanjem že znanih. Tem je mogoče dodati še številna dodatna izhodišča in didaktične pristope, vendar je to že v domeni vsakega posameznega načrtovalca učnega procesa, njegove domiselnosti in izvirnosti.

1 Načrtovanje spoznavanja tvorjenk

Pri organizaciji členitve široko zastavljenega učnega sklopa *Tvorjenk* se osredotočimo na tri **učne enote**:

- *Uvod v poglavje o tvorjenkah (Delitev besed glede na tvorjenost);*
- *Nastanek in sestavo tvorjenk (Besedotvorni algoritem, vrste tvorjenk in obrazil);*
- *Ponavljjanje z utrjevanjem (v prejšnjih dveh enotah) spoznanih in usvojenih pojmov.*

Sedaj mora učitelj razmisliti, s katerega vidika želi približati učno snov dijakom, kaj poudariti oziroma izpostaviti, kako napraviti časovno razporeditev obravnavanih pojmov in katere funkcionalne ter izobraževalne cilje želi pri tem doseči. Slednje je mogoče glede na zgoraj navedene učne enote v grobem povzeti takole:

- Uvodoma dijaki svoje dosedanje znanje aktivno povežejo s problemskim načinom razmišljanja. Spoznajo nova pojmovanja, prepoznajo razlike v sestavi tvorjenk/netvorjenk. Urijo se v pomenski, vrednotenjski, tvorni/izrazni in besedno-slovnični razčlembi besedila oz. povedi. Iz skladenjskih podstav znajo tvoriti nove besede. Ponovijo definicije nekaterih pojmov. Samostojno povzemajo bistvene značilnosti tvorjenk.
- Na podlagi vzorčnega primera sintetizirajo dejstva in znajo rešiti sprva enostavne naloge, povezane z lastnostmi tvorjenk. Spoznajo besedotvorni algoritem in postopke nastanka tvorjenk. Prepoznajo vrste tvorjenk in analizirajo njihovo zgradbo. Spoznajo tipe obrazil. Ob primerih znajo iz skladenjske podstave samostojno tvoriti nove besede, jim določiti vrsto in tip obrazila.
- Učenci utrjujejo pojme s področja tvorjenk, ki so jih spoznali v prejšnjih urah: značilnosti, delitev in sestavo tvorjenih in netvorjenih besed; definicije pojmov (skladenjska podstava, besedotvorna podstava, obrazilo, koren, končnica); pretvarjanje skladenjskih podstav v tvorjenke; določanje vrste tvorjenk; prepoznavanje tipov obrazil.

Za doseg te ciljeve je priporočljivo, če se učitelj preizkusi v vlogi načrtovalca raznovrstnih **učnih oblik** (frontalne, individualne, dela v dvojicah, dela v skupinah) z uporabo široke palete **učnih metod** (pogovora, razlaganja, prikazovanja, dela z besedilom, pisanja, nastajanja tabelske slike) in v povezavi z izbranimi **korelacijami z drugimi predmeti**.

2 Proces uvajanja novih pojmov

2.1 Uvod v poglavje o tvorjenkah

a) MOTIVACIJA (doživljajsko-spoznavna; problemska)

Učitelj je zmožen precej abstraktno snov dijakom približati tako, da jim prikaže, v kolikšni meri in kako je tvorjenje novih besed povezano z vsakdanjim življenjem. Pri tem se lahko naveže tudi na povezave z drugimi predmeti, npr. z biologijo. Dokaj enostavno je namreč dijakom pokazati dve poljubni sliki, ki odražata proces tvorjenja besed (*Slika 1; Slika 2*).

Nato učitelj zastavi naslednja vprašanja:

- *Kaj slike prikazujeta?*
- *Ali lahko govorimo v obeh primerih o isti predmetnosti le da v drugih pojavnostih?*
- *Po odgovorih dijakov besedi HIŠA in HIŠICA zapiše na tablo, nato dijake povpraša naslednje:*
- *Kako sta besedi med sabo povezani?*
- *Kako bi nekemu, ki ne govori dobro slovensko, npr. kakšnemu tujcu, razložili, kaj je HIŠICA? Je to manjša/večja hiša?*

b) NAPOVED TEME in OBRAVNAVA

Iz primera je razvidno, da je beseda *HIŠICA* nastala iz besede *HIŠA* oz. rečemo lahko, da je iz nje tvorjena. Ko je tema učne ure napovedana, učitelj dijakom razdeli učne liste (*Priloga 1*), na katere si zapišejo pravkar razložene pojme. Nadalje učitelj pojasni, da so netvorjenke (primer *hiša*) sestavljene iz korena in končnice, tvorjenke (primer *hišica*) pa imajo obrazila. To si dijaki pripišejo na ustrezna mesta učnega lista. Nato učitelj opredeli razliko med končnico in obrazilom ter razloži, da besedno zvezo *majhna hiša* v okviru tvorjenk imenujemo skladišjska podstava. Pokliče nekoga, da prebere definicijo skladišjske podstave, ki je že zapisana na učnem listu, nato se o njej pogovori z dijaki, ki tako sami rešijo še tri preostale primere in na njih pojasnijo pojem skladišjske podstave. Kot sklepni del obravnave novih pojmov učitelj omeni, da prvi del tvorjenke (v našem primeru besede *hišica*), ki stoji pred obrazilom, imenujemo besedotvorna podstava. Nekdo prebere njeno definicijo, ki je prav tako že zapisana na učnem listu.

c) UTRJEVANJE in NOVE NALOGE

Učna ura iz uvoda v tvorjenke se tako prevesi v sprejemanje novih povedi in besednih zvez ter v pomensko, vrednotenjsko, tvarno/izrazno in besedno-slovnično razčlemba številnih primerov v učbeniku in delovnem zvezku *Na pragu besedila 4*. Zaporedje nalog, ki jih dijaki rešujejo, pa je glede na izbiro vrstnega reda po primernosti oziroma zahtevnosti ponovno v pristojnosti učitelja. Ob tem je smiselno, da dijaki uporabljajo izpolnjen učni list kot **delovni pripomoček** pri srečevanju z novimi jezikovnimi problemi. Le tako bodo namreč lahko aktivno utrjevali spoznane pojme, hkrati pa bodo tudi zadovoljni, da zmorejo z lastnim trudom rešiti nove naloge.

2.2 Nastanek in sestava tvorjenk

a) MOTIVACIJA (problemska)

Pojme, spoznane v pretekli uri, je najbolje učinkovito ponoviti. To omogoča preglednica (*Priloga 2*), ki jo ob učiteljevi pomoči izpolnijo dijaki sami/v dvojicah/v skupinah. Po potrebi učitelj dijakom zastavi še naslednja vprašanja:

- *Kako delimo besede glede na tvorjenost?*
- *Kako lahko opredelimo tvorjenko in netvorjenko?*
- *Kako sta sestavljeni?*
- *Kaj je skladijska podstava? (Primer.)*
- *Kaj je besedotvorna podstava? (Primer.)*

b) NAPOVED TEME in OBRAVNAVA

Učitelj dijakom pove, da obstaja postopek pretvorbe skladijske podstave v tvorjenko, s katerim si lahko pomagajo pri tvorjenju besed. Nato jim razdeli učne liste, na katere si zapišejo tri primere skladijskih podstav (*Priloga 3*). Z dijaki iz skladijske podstave po korakih tvori tvorjenko tako, da vsak korak prikaže z barvnim kartončkom, ki ga pritrdi na tablo in pojasni. Ko dijaki spoznajo vseh šest korakov za prvi tip tvorjenke, tabelska slika izgleda takole:

1. SKLADENJSKA PODSTAVA
2. POLNOPOMENSKA BESEDA
3. BESEDOTVORNA PODSTAVA
4. DODAJANJE OBRAZILA
5. RAZVRSTITEV DELOV TVORJENKE
6. ZDRUŽEVANJE DELOV TVORJENKE

Sledi učiteljeva razlaga, da se tak postopek imenuje besedotvorni algoritem. Nato s pomočjo dijakov razloži primere za izpeljanko, zloženko in sestavljenko. Po vprašanju, kako se te tvorjenke razlikujejo v predstavljenem postopku nastanka, učitelj povzame, da se razlikujejo v obrazilih – pojasni jim pripono, medpono in predpono. Dijaki si spoznanja beležijo na dobljeni učni list.

c) UTRJEVANJE in NOVE NALOGE

Učitelj dijakom razdeli listke po naslednjem vzoru:

SKUPNI AVTOR →

Skladijska podstava:

Besedotvorna podstava:

Obrazilo:

Vrsta tvorjenke:

Posamezen dijak prejme listek z zastavljeno nalogo. Sodelujejo v dvojicah, saj lahko tako preverijo svoje znanje, pomagajo sosedu in utrdijo že znane pojme. Čez nekaj časa dijaki z učiteljem pregledajo zapise in odpravijo morebitne nejasnosti. Vsak razloži kako (in zakaj tako) je rešil prejeto nalogo. Zgornji primer mora biti dopolnjen na naslednji način:

SKUPNI AVTOR → SOAVTOR

Skladijska podstava: skupni avtor

Besedotvorna podstava: – avtor

Obrazilo: so– (predpona)

Vrsta tvorjenke: sestavljenka

Po podobnem vzoru je mogoče pripraviti neskončno število primerov, pri čemer si lahko učitelj pomaga zlasti z nalogami v delovnem zvezku. Pazi naj le, da so primeri za različne vrste tvorjenk zastopani v približno enakem številu. Med zanimivejšimi naj omenim naslednje: ženski meščan; tak, ki je bosih nog; preveč drag; dajalec dela; dati v vrsto ipd.

3 Utrjevanje spoznanih pojmov

Utrjevanje je pomemben del učnega procesa, saj omogoča, da se novi podatki učvrstijo v spominu, zato mu je potrebno nameniti dovolj časa. Izvirno in »nevsakdanje« zastavljen učni proces pa le še pripomore k večji pozornosti dijakov in posledično tudi k večji motivaciji za delo, saj dijaki v aktivno zastavljenih učnih urah želijo pridati svoj delež k obravnavi, kar vodi v povečano medsebojno sodelovanje in boljšo komunikacijo z učiteljem.

Utrjevanje usvojenega znanja o tvorjenkah se lahko prične, ko učitelj razdeli dijake v skupine za izvajanje **kviza** in na mizo položi raznobarvne liste s hrbtno stranjo navzgor. Predstavniki vsake skupine pride po list in tako posamezna skupina dobi tri vprašanja izbirnega tipa (*Priloga 4*). Število skupin je poljubno. Naloga dijakov je, da odgovorijo na zastavljena vprašanja. Na voljo imajo nekaj časa za posvet znotraj skupine, nato učitelj preveri odgovore. Vsak pravilen odgovor skupini prinese eno točko. Če skupina na določeno vprašanje ne pozna odgovora, lahko nanj odgovori druga skupina. Pri tem se mora učitelj z učenci domeniti, na kakšen način se »prijavijo« za odgovarjanje, npr. z dvigom rok. Zmaga skupina z največ točkami. Ob koncu učitelj s pomočjo dijakov razjasni nepravilne in nepopolne odgovore.

Sklep

Predstavljen način poučevanja z navedenimi učnimi pripomočki omogoča izpopolnjeno komunikacijo med dijaki in učiteljem ter hkrati pripomore k celovitejšemu opismenjevanju dijakov, kar se odraža zlasti v boljših rezultatih na poklicni in splošni maturi, ki med predpisanimi vsebinami zajemata tudi vedenje o tvorjenih besedah. *Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo* (2010: 10–11) namreč v poglavju *Pisni in ustni del izpita: izpitne vsebine in cilji* za poznavanje jezikovnega dela predmeta podaja naslednje določnice, ki se navezujejo na znanje tvorjenk:

Kandidat razčlenjuje brano (oziroma poslušano) besedilo, tako da:

- določi tvorjenost besed in vrsto tvorjenke, tvorjenkam pa besedotvorne morfeme in približno skladijsko podstavo;
- pretvori besedne zveze v tvorjenke. (prav tam.)

Podobne zahteve v poglavju *Izpitne vsebine in cilji; Razčlemba izhodiščnega besedila* med drugimi predpisuje tudi *Predmetni izpitni katalog za splošno maturo* (2010: 16–18):

Kandidat ob prebranem izhodiščnem besedilu in njegovi razčlembi dokazuje:

- skladijsko zmožnost: pretvori skladijsko podstavo v tvorjenko oziroma tvorjenki določi skladijsko podstavo;

- *metajezikovno zmožnost: poišče tvorjenke, jim določi sestavo (podstavo, vrsto obrazil), zapiše tvorjenko na podlagi dane skladske podstave, določi besedotvorno vrsto in skladske podstave.* (prav tam.)

Poznavanje tvorjenk je tako neizbežno. Z dosego zgoraj navedenih ciljev in s poznavanjem omenjenih vsebin pa lahko dijaki le še oplemenitijo svoje spoznavne zmožnosti, ki so skoraj nujno potrebne za uspešno delovanje na različnih področjih poklicnega in vsakdanjega življenja.

POVZETEK

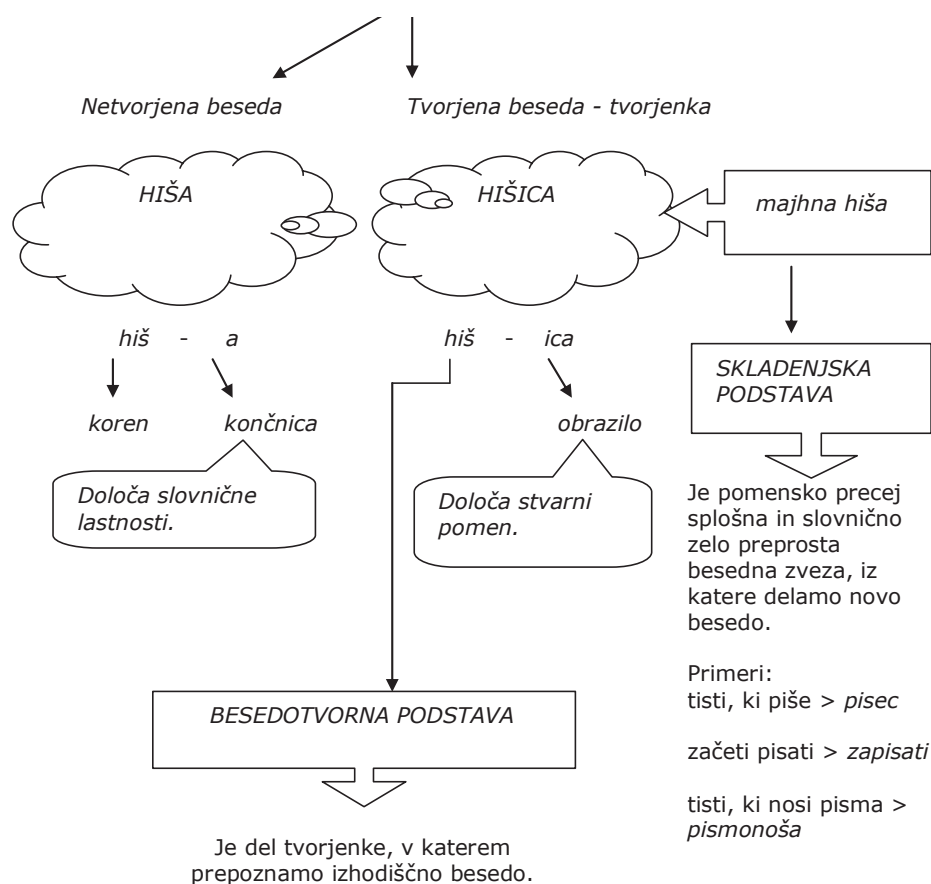
Prispevek prikazuje način načrtovanja učnega procesa in njegovo izvedbo s poudarkom na podajanju nove učne snovi iz poglavja o tvorjenkah. Ponuja nekatere uporabne smernice, kako dijakom približati dokaj zahtevno učno snov z domiselnimi učnimi metodami in oblikami ter s takšno izbiro učnih pripomočkov, ki bo spodbujala njihovo aktivno vključevanje v učni proces. Prispevku so priložene vzorčne naloge in učni listi, ki predstavljajo izhodiščne možnosti za oblikovanje dijakom dostopnejšega učnega gradiva, učitelji pa jih lahko še nadgradijo in dopolnijo s svojimi zamislimi. Le na takšen način je namreč mogoče doseči in vzdrževati učinkovito in produktivno raven vzgojno-izobraževalnega dela.

Viri in literatura

- Ceklin Bačar, Irena, et al., 2004: *SLOVENŠČINA – jezik na maturi. Za slovenščino – jezik v četrtem letniku gimnazijskih programov: zbirka nalog za ponovitev jezikovne snovi.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jakoša, Suzana, 2003: *Preveri svoje znanje: slovenščina za gimnazije.* Ljubljana: Ataja.
- Križaj Ortar, Martina, et al., 2002: *Na pragu besedila 2. Delovni zvezek za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol.* Ljubljana: Rokus.
- Križaj Ortar, Martina, et al., 2002: *Na pragu besedila 2. Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol.* Ljubljana: Rokus.
- Križaj Ortar, Martina, et al., 2004: *Na pragu besedila 4. Delovni zvezek za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol.* Ljubljana: Rokus.
- Križaj Ortar, Martina, et al., 2004: *Na pragu besedila 4. Učbenik za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol.* Ljubljana: Rokus.
- *Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo: Slovenščina, 2010.* Ljubljana: Državni izpitni center.
- *Predmetni izpitni katalog za splošno maturo: Slovenščina, 2010.* Ljubljana: Državni izpitni center.

PRILOGE¹

Priloga 1: Primer rešenega učnega lista

DELITEV BESED GLEDE NA TVORJENOST

¹ Primeri in sestavljene naloge, ki so prikazani v prispevku, so skupaj s strokovno terminologijo izzeti iz literature, navedene ob koncu prispevka. Prilogi 1 in 3 sta z vidika izbranih primerov in pojmov povzeti po učbeniku in delovnem zvezku *Na pragu besedila 2* in *Na pragu besedila 4*. Učni list v Prilogi 2 je nastal po priročniku *Slovenščina – jezik na maturi* (2004: 23–26). Priloga 4 pa primere črpa zlasti iz priročnika *Preverimo svoje znanje* (2003: 147–154) avtorice Suzane Jakoša. Ležeči tisk v rešenih učnih listih ponazarja mesta, ki jih izpolnijo dijaki.

Priloga 2: Učni list – pripomoček za pregledno razumevanje tvorjenk

Dopolni razpredelnico tako, da v levi stolpec vpišeš naslednje pojme: **morfem, koren, obrazilo, končnica, netvorjenka, tvorjenka**. Pomagaj si z razlagami v desnem stolpcu.

	je osnovni/temeljni morfem s konkretnim/stvarnim pomenom, skupnim celi besedni družini (drama, dramski ...).
	je glas ali najmanjša skupina glasov, ki ima svoj pomen (koren, obrazilo, končnica).
	je beseda, ki ima obrazilo (dram-ski). Nastane iz določene besedne zveze – del te zveze se ohrani, del pa se zamenja z obrazilom. Sestavljena je iz besedotvorne podstave in obrazila.
	je morfem s stvarnim pomenom (dramski).
	je morfem s slovničnim pomenom (dram-a).
	je beseda brez obrazila (drama).

Priloga 3: Primer rešenega učnega lista²

TVORJENKE

1. Nastanek tvorjenk 2. Primeri tvorjenk

BESEDOTVORNI

ALGORITEM

1. SKLADENJSKA PODSTAVA

2. POLNOPOMENSKA BESEDA
(nosilka novega pomena)

3. BESEDOTVORNA PODSTAVA

4. DODAJANJE OBRAZILA

5. RAZVRSTITEV DELOV
TVORJENKE6. ZDRUŽEVANJE DELOV
TVORJENKE

veliko zveri	spodnji napis	to, s čimer se trebi
zveri	napis	zobe
zver-	-napis	trebi,
-jad	pod-	zobe
zver- + -jad	pod- + - napis	-treb-, zob-
zverjad	podnapis	-o-, -ec
		zob- + -o- + -treb- + -ec
		zobotrebec

3. Besedotvorni način:

IZPELJAVA

SESTAVLJANJE

ZLAGANJE

4. Vrsta tvorjenke:

izpeljanka

sestavljena

zloženska

5. Obrazilo:

PRIPONA

PREDPONA

MEDPONA
(in pripona)

² Učitelji lahko po svoji presoji dodajo še primere za druge besedotvorne načine, npr. sklapljanje, krnitev in mešane tvorbe.

Priloga 4: Vprašanja po skupinah za izvajanje kviza o tvorjenkah

1. skupina

1. Katera beseda ni tvorjenka? A star B radoveden C sinko Č narisati	2. Katera beseda je izpeljanka? A sovoznik B svetlolas C svetloba Č zobobol	3. Kaj je podčrtani morfem v besedi <i>učene<u>c</u></i> ? A končnica B obrazilo C koren Č podstava
--	---	---

2. skupina

1. Katera beseda ni tvorjenka? A miza B mizar C namizni Č mizica	2. Katera beseda je zloženska? A knjigarna B pohišstvo C dolgonog Č sinček	3. Izberi skladenjsko podstavo tvorjenke <i>knjigoveznica</i> . A tam, kjer vežejo knjige B ta, ki veže knjige C vezava knjig Č prostor, kjer je zaposlen knjigovez
--	--	---

3. skupina

1. Pri katerem besedotvornem načinu je prisotna pripona? A sestavljanje B zlaganje C izpeljava Č pri nobenem	2. Katera beseda je sestavljenka? A prababica B upodobiti C knjigarna Č drevesce	3. Katera tvorjenka ima skladenjsko podstavo <i>tak, ki je pred pragom</i> ? A predpražnik B predpražen C predpraznik Č predprazničen
--	--	---

4. skupina

1. Pri katerem besedotvornem načinu je prisotna predpona? A sestavljanje B zlaganje C izpeljava Č pri nobenem	2. Katera tvorjenka ima skladenjsko podstavo <i>skupaj delovati</i> ? A sodelavec B sodelavka C sodelovati Č sodelati	3. Kaj je podčrtani morfem v besedi <i>en<u>o</u>celičar</i> ? A koren B obrazilo C predpona Č medpona
---	---	--